

Vuk Trnavac*

Metodoontološko viđenje pojma mentalnog zdravlja kod Marxa, Freuda i frankfurtovaca

SAŽETAK

Autor u ovom istraživanju želi iz vlastita *metodoontološkog* viđenja razmotriti u današnje doba sve češće korišten pojam *mentalnog zdravlja*. To se nastoji ostvariti prateći tragove Ericha Fromma u okvirima VII. poglavlja knjige „S onu stranu okova iluzije” (1962), koje upravo nosi naziv „Pojam mentalnog zdravlja”. Ovdje on govori samo o Marxu, koji smatra *zdravim čovjekom onoga tko je produktivan i tko se iskreno zanima za svijet*, dok bi za Freuda „samo primitivan čovjek mogao biti nazvan *zdravim*”. Osim svih važnih Marxovih i Freudovih radova, kao i ovoga Frommovog djela, posebna će se pažnja posvetiti i drugim njegovim djelima, poput „Zdravog društva” (1955) i godinu dana kasnijeg „Umeća ljubavi” (1956), ali svakako i rada Herberta Marcusea, posebno u djelu koje je objavljeno u godini (1955) kada i Frommovo „Zdravo društvo” – „Eros i civilizacija”.

Ključne riječi: metodoontologija, mentalno zdravlje, Karl Marx, Sigmund Freud, frankfurtovci, Erich Fromm, Herbert Marcuse.

UVOD – METODOONTOLOŠKI POJAM ZDRAVLJA

Autor u svojoj metodoontološkoj postavci, čija je ideja da se uspostavi „jedna *nova i (još) slobodnija – putna ontologija ili ontologija (misaonih) puteva i putovanja* koja svoje puteve uvijek ostavlja prohodnima za sve moguće (svoje) prolaznike i koja nikada na početku primjene svog postupka nema pretenzije na unaprijed zacrtane putanje”¹

* Odeljenje za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Čika Ljubina 18–20, Beograd, Srbija. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9841-7821>.

Adresa za korespondenciju: Vuk Trnavac, Kosančić Ivana broj 6, 21000 Novi Sad, Srbija. E-pošta: vuktrnavac@gmail.com.

¹ Naredne rečenice o metodoontologiji mogu se pronaći u Trnavac (2021, str. 11):

Neizvesnost posvedočena *konstitutivnom neodredivošću* problema, puta i cilja i *apsolutnom nepredvidljivošću* krajnjeg (praktičnog) ishoda, a koja karakterizira sva putovanja načinjena putem nje, ali i skice svih mogućih

označava svoj primarni predmet na četiri različita načina – zdravlje, *zdravlje*, *Zdravlje* i *Zdravlje*.

Prva bi oznaka bila za svakodnevni ili kolokvijalni govor, koji ujedno predstavlja i *input* u ovakvo istraživanje, a naredni je termin upravo (kao) vid *metodoontologiziranog zdravlja* stavljen u kontekst filozofskog ili nekoga sličnog diskursa o njemu. Pretposljednje je *Zdravlje* njegovo određenje kako ga vide određeni mislioci i stvaraoci, a *Zdravlje* označeno velikim slovom bez *kurziva* transcendentni je pojam *Zdravlja*² (Trnavac, 2023, str. 207–208).

Stoga će u ovom istraživanju biti riječi o problematizaciji pozicioniranja pojma *mentalnog zdravlja* u ovoj *metodoontološkoj* shematici, odnosno treba li ga promatrati kao pojam intelektualnog, emocionalnog ili uopće psihološkog – *duševnog zdravlja*, ili pak kao *duhovno Zdravlje*, odnosno *Zdravlje* koje je u neposrednoj vezi s transcendentnim i transcendencijom te kao takvo predstavlja jednu *metafizičku drugost*.

Autori o kojima će biti riječi predstavljeni su u naslovu, a veoma su zanimljivi jer bi se svi mogli predstaviti kao pobornici struje lijevog hegelijanstva i, kao takvi, svakako se intuitivno može zaključiti da imaju jednu *zajedničku nit* koja povezuje njihov misaoni napor u pogledu najrazličitijih tema, pa tako i ove *mentalnog zdravlja*.

Ta nit ili princip na kojima se temelji njihova misao svakako je pokušaj drugačije artikulacije upravo onoga što je Hegel uradio svojom spekulativno-dijalektičkom metodom, ali više ne u domeni *idealizma*, nego *dočekivajući slijetanje njegovih ideja s neba na zemlju*, odnosno u domenu *materijalizma*.

njenih putanja, svoje idejno i inspiracijsko utemeljenje ima upravo u misli spomenutog jevrejsko-litvansko-francuskog (meta)fenomenologa, koja ispostavlja krajnji vid slobode i otvorenosti prema drugosti(ma) i drugima kao bilo kome (apsolutno) Drugom ili Drugoj. Njezini putevi svakako su nešto više i drugačije nego 'motiv preplitanja drugog i istog' zbog dolaska do točke u kojoj se ukrštavaju Odisejevi *otiči da bi se vratilo putevi* i putanje i Abrahami *otiči da se (nikada) ne bi vratilo* putanje i putevi.

Zatim:

Pomalo je i rozencajgovski postavljena ova ideja *metodoontologije*, slično onome kako Dragan Prole opisuje razumijevanje prave prirode sebstva kod ovoga mislioca: '[...] nepravilna putanja koja iz nepoznatog ide ka nepoznatome.' [...] Ovakav (*metoda*)*ontološki* pristup anticipira i metodološki i epistemološki koji je kasnije i Michel Serres koristio kako bi pomoću pojma *Randonnee*, koji potječe od starofrancuskog *randon* (i etimologijom sličnom s engleskim *random*) s izvornim značenjem: 'životinja koja ide do izvora', objasnio koncept po kojem je sa-znanje i obrazovanje putovanje, ali ne kao kretanje kroz vrijeme, već kretanje kroz prostor. Ono je svojevrsan vidlutanja, ekskurzije, ekspedicije, odnosno obilazak i otkrivanje novih puteva, kao što to čini i spomenuta životinja kada ide do izvora, uvijek drugačijom putanjom i načinima mnogobrojnih drugosti. (Trnavac, 2021 str. 11–12)

2 „Neki su od primjera gdje je, prema mišljenju autora, prikladno upotrijebiti ovaj oblik pojam Marka Aurelija „Zdravlje Kozmosa” (grč. *Κόσμον υγειαν*) i cjelokupan judeokršćanski korpus, kojim ćemo se ovdje baviti, a svakako je primjenjiv i na ostale religije i vjere.”

Pojam *mentalnog zdravlja* proučavali su i predsokratovski materijalisti, poput Milećana ili Demokrita i Leukipa, *metodoontološki ustanovitelj materijalizma* – Platon, zatim filozofske škole iz helenističkog perioda, poput stoika i epikurejaca, ali i novovjekovni mislioci poput Lockea, Humea, La Mettriea te enciklopedisti poput Diderota, d'Alemberta i Hobbsa, ali svakako i Jeana Jacquesa Rousseaua.

Ipak, ovi su mislioci odabrani jer autor smatra da je u ovom trenutku prije svega važno objasniti iz perspektive kojih suvremenih autora dolaze ideje poput *Festivala mentalnog zdravlja*, koji u Novom Sadu traje skoro cijelu prvu polovicu desetog mjeseca.

Budući da je jedan od ključnih organizatora ove manifestacije i Filozofski fakultet u Novom Sadu, čija je katedra za Filozofiju, na kojoj je i autor magistrirao, izrasla upravo iz odsjeka koji se zvao Marksizam, jasno je od kojeg će se autora početi.

KARL MARX I MENTALNO ZDRAVLJE

Ali taj isti g. Smith, koji silno uživa u tome da kao neki vladalac govori u prvom licu množine, dodaje smeškajući se: „Mašinski je posao lak.” Tako isto govore poslodavci kod kojih se štampa rukom (block printing): „Ručni rad je zdraviji od mašinskog.” Uglavnom su se gospoda fabrikanti s negodovanje izjasnili protiv predloga „da se mašine zaustave bar u pauzama kad se uzima jelo. (Marx, 1974, str. 222)

Ono što Erich Fromm u VII. poglavlju, koje upravo nosi naziv „Pojam mentalnog zdravlja”, knjige „S onu stranu okova iluzije” iz 1962. godine zaključuje kad je u pitanju usporedna analiza, odnosno spomenuta *zajednička nit zdravog čovjeka* za Marxa i Freuda, svakako je pojam *nezavisnosti* (Fromm, 1980, str. 61), koji je po njegovu sudu najkonstitutivniji od svih koncepata za uspostavljanje *Zdravlja Drugog*. S tim će se zaključkom i autor ovdje složiti. Kad je riječ samo o Marxovoj perspektivi promatranja *zdravog čovjeka*, spomenuti autor Frankfurtske škole nešto ranije ističe kako ona izrasta iz jednog *par excellence humanističkog pojma*, „neovisnog, aktivnog i produktivnog čovjeka kako su ga razvili Spinoza, Goethe i Hegel” (Fromm, 1980, str. 61).

To prije svega potvrđuju i „Rani radovi” Karla Marxa (iz razdoblja 1843–1845) u kojima on na ovu temu *nezavisnosti* kaže:

Jedno biće je za sebe samostalno tek onda kada stoji na vlastitim nogama, a na vlastitim nogama stoji tek onda, kada svoje *postojanje* zahvaljuje samom sebi. Čovjek koji živi od milosti drugoga ako sam mu obavezan ne samo na izdržavanje svoga života nego ako je on još osim toga *stvorio* moj život, ako je on *izvor* mog života, a moj život

nužno ima takvu osnovu izvan sebe, ako on nije moje vlastito djelo. (Marx i Engels, 1976, str. 285)³

U svome najčuvenijem djelu objavljenom dvadesetak godina kasnije, „Kapital” (1867), kritizirajući određeni tip manufakture, on naglašava da su neke od njih, osim što su odvratne, zapravo i veoma **nezdave**, dodajući: „i tako ozloglašena da joj samo najpropaliji deo radničke klase, poluizgladnele udovice itd., daje svoju decu, „izdrpanu, poluizgladnelu, sasvim zapuštenu i nevaspitanu decu. [...] Dante bi našao da ta manufaktura nadmašuje i najgroznije njegove fantazije iz *Pakla*” (Marx, 1974, str. 71 i 221).⁴

Kritiku *bilo kakve ideje kapitalizma* on vidi i u tome što u:

svom bezmernom slepom nagonu, u svojoj vampirskoj gladi za viškom rada, kapital ruši ne samo moralne već i čisto fizičke maksimalne granice radnog dana. On uzurpira vreme za rastenje, za razvijanje tela i njegovo održavanje u **zdravlju**. On otima vreme potrebno za trošenje svežeg vazduha i sunčeva svetla. On zakida od vremena za jelo i gde god je moguće nastoji da ga pripoji procesu proizvodnje, tako da se radniku dodaje hrana kao da je kakvo sredstvo za rad, kao što se parnom kotlu dodaje ugalj, a mašini loj ili ulje. **Zdrav san** za pribiranje, obnavljanje i osvežavanje životnih snaga on svodi na onoliko časova umrtvljenosti koliko je neophodno za ponovno oživljavanje apsolutno iscrpenog organizma. (Marx, 1974, str. 237–238)⁵

Dakle, kad je ova tema radničke pozicije u kapitalizmu u pitanju, Marx nedvojbeno zaključuje: „Stoga je kapital bezobziran prema radnikovu **zdravlju** i trajanju njegovog života, gde god ga na taj obzir ne prisili društvo” (Marx, 1974, str. 113).

Imajući u vidu sve što je rekao, postaje jasno da je i za tjelesno i *mentalno zdravlje*, po Marxovu sudu, zaista neophodno biti *nezavisan*, kao što je to i Fromm uvidjeo, ali nezavisan od *kapitala i po njemu ustrojenom sustava proizvodnje*, do te mjere da čovjekov *rad* mora biti u tim *fizičko-mentalnim zdravonosnim granicama*, jer kako ovaj čuveni teoretičar navodi: „i konj se može upotrebljavati samo 8 časova dnevno ako hoćemo da ostane zdrav” (Marx, 1974, str. 333).

SIGMUND FREUD I *MENTALNO ZDRAVLJE*

Odnosno, ni pojmovi zdravlja/zdravog razuma i bolesti/ludila ne smeju da predstavljaju konačnu granicu za dijalektičku misao. Ako je ona jednom vladajuće opšte i njegove proporcije saznala kao ono bolesno – i u najdoslovnijem smislu ga označila kao paranoju, kao ‘bolesnu projekciju’ – onda njoj kao ćelija ozdravljenja ostaje jedino

³ U izdanju iz 1961. jednoimenog izdavača, na str. 250.

⁴ Bold prim. aut. V. T.

⁵ Bold. prim. aut. V. T.

ono što se po meri tog poretka prikazuje i samo kao bolesno, nastrano, paranoidno – štaviše kao 'uvrnuto', pa kao i u srednjem veku, i danas važi da jedino lude kazuju vlasti istinu. (Krstić, 2007, str. 47, fusnota br. 34; Adorno, 1997, str. 81–82)⁶

Iako je u „Predavanjima za uvod u psihoanalizu” (1915–1917) Freud detektirao nešto što će kasnije i Jung formulirati na način da su *za Zdravlje neophodne prepreke*, a to je da: „kad bolesnik vodi normalan sukob s otporima koje smo mu tijekom analize razotkrili, tada mu je potreban snažan poticaj koji utječe na ishod u smislu u kojemu mi to želimo, i dovodi ga do ozdravljenja” (Freud, 2000, str. 469), ipak je *otac psihoanalize* već ovdje bio svjestan *da je i zdrava osoba neurotičar*: „no čini se da je san jedini simptom koji je ona sposobna oblikovati” (Freud, 2000, str. 482). Shodno tome, on razliku između neurotičara i nervoznih zdravih osoba vidi u tome da se ona ograničava „na praktično, a određuje se prema rezultatu – je li toj osobi preostala dostatna mjera sposobnosti za uživanje i djelovanje” (Freud, 2000, str. 482).

I na drugim mjestima, kao što su „Spisi o psihoanalitičkoj tehnici”, nastojeći da objasni suštinu svoje *psihoanalitičke metode*, ovaj autor potvrđuje da je ova razlika između zdravog i bolesnog zapravo sukladna odnosu nesvjesnog i svjesnog, jer „kao što je i razlika između normalnog i bolesnog stanja samo relativna, ne postoji idealno svesno stanje” (Freud, 1990, str. 87).

Dakle, iz ovoga bi se dalo zaključiti da kod Sigmunda Freuda stvar stoji nešto drugačije nego kod Marxa, što on u konačnici i potvrđuje u svom djelu „Mojsije i monoteizam” iz 1939. godine, u kojem također ističe kako „granica između normalnih i patoloških procesa nije oštra, njihovi mehanizmi su isti” (Freud, 2006, str. 410).

Shodno ovakvim *metodoontološkim* postavkama samog Freuda, kad je u pitanju odnos zdravog i bolesnog, ne trebaju nas čuditi ni karakterizacije njegova tumača, već spomenutog Ericha Fromma, iz knjige čiji je podnaslov upravo „Moj susret s Marxom i Freudom”. Naime, također u VII. poglavlju „Pojam mentalnog zdravlja”, Fromm u knjizi „S onu stranu okova iluzije” zaključuje da, iako je prikazao osnovne crte ovog pojma, „ne može se poreći da taj pojam ostaje ponešto nejasnim i da mu nedostaje preciznosti i dubine koju poseduje njegov pojam mentalne bolesti” (Fromm, 1980, str. 60).

Ipak, ono što je Fromm o ovom pojmu kod Freuda naveo kao sadržajno pozitivno, ne samo da treba biti usvojeno, već teško da se tome može nešto proturječiti. Naime, frankfurtovac kaže da bi za Freuda „s jednog stajališta samo primitivan čovjek mogao biti nazvan ‘zdravim’. On zadovoljava sve svoje instiktivne prohtjeve bez potrebe za potiskivanjem, frustracijom ili sublimacijom (ova Freudova slika primitivca kao onog koji živi neograničavan život ispunjen instiktivnim zadovoljenjem jest romantička

⁶ Bold prim. aut. V. T.

fikcija što su bogato primjerima pojasnili suvremeni antropolozi)” (Fromm, 1980, str. 59).

Ipak, kad je o ovome riječ, autor bi dodao ono što je već pokazao, a to je da su na ovom stajalištu, kad je u pitanju afirmacija principa *divljeg zdravlja*, prije Freuda već bili Jean Jacques Rousseau, transcendentalisti, među kojima se najviše isticao Henry David Thoreau, i, naravno, vjerojatno najglasnije od svih, onaj što je za sebe rekao da *Nije Filozof, nego Dinamit*, jedan jedini, Friedrich Nietzsche.

Međutim, Fromm ipak skreće pažnju i na to da „kad Freud skreće s povijesnih spekulacija na kliničko ispitivanje suvremenog čovjeka, ova slika primitivnog mentalnog zdravlja jedva da je od kakva značenja. Čak i ako držimo na umu da civiliziran čovjek ne može biti potpuno zdrav (ili sretan, zbog toga), Freud ima uprkos tome određene kriterijume za tvorbu mentalnog zdravlja”. Erich Fromm ističe kako „ove kriterije valja shvatiti unutar okvira odnosa u njegovoj teoriji evolucije. Ta teorija ima dva glavna aspekta: evoluciju libida i evoluciju čovjekovih odnosa spram drugih” (Fromm, 1980, str. 59).

I za Freuda je *Zdravlje* nemoguće uspostaviti bez *drugih*, ali prije svega u onom smislu u kojem će se pojedinac moći odrediti i postaviti kao *nezavisan od njih*. U prvom redu ta je nezavisnost ona „i od oca i od majke”, gdje se zapravo očituje Freudova ideja uspješnog razrješavanja Edipove situacije.

Shodno tome, Erich Fromm jasno zaključuje: „Prema Freudu je zdrava osoba, dakle, ona koja je dostigla genitalnu razinu i koja je postala vlastitim gospodarom, neovisnom od oca i majke, oslanjajući se na vlastiti razum i vlastitu snagu” (Fromm, 1980, str. 60).

Koncept *mentalnog zdravlja*, u kontekstu njegove *metodoontologizacije* kod Sigmunda Freuda, Erich Fromm u krajnjem vidi kao: „pojam dobro funkcionirajućeg člana srednje klase s početka 20. stoljeća koji je spolno i ekonomski potentan” (Fromm, 1980, str. 60–61), s čime će se autor također složiti.

Kako ovaj pojam stoji kod drugog, ali također vrsnoga frankfurtskog tumača, i Hegelove i Marxove odnosno Freudove misli, pokazat će se u sljedećem poglavlju.

HERBERT MARCUSE I MENTALNO ZDRAVLJE

Zdravi razum i znanost izvlače se od ove protivurječnosti; ali filozofsko mišljenje počinje s priznavanjem da činjenice ne odgovaraju pojmovima što ih nameću zdrav razum i znanost, ukratko, s odbijanjem da ih prihvati.

...borba protiv zdravog razuma je početak spekulativnog mišljenja.

(Marcuse, 1987, str. 3 i 54)

Imajući na umu ovakve Freudove stavove o *mentalnom zdravlju*, ne trebaju čuditi ni oni Herberta Marcusea iz knjige koja je objavljena 1955. godine pod naslovom „Eros i civilizacija”, jer je njezin podnaslov upravo „Filozofsko istraživanje Freuda” (Marcuse, 1985).

Naime, Marcuse u samom epilogu ovog djela pod nazivom „Kritika neo-Freudovskog revizionizma”, pruža apologiju čuvenom osnivaču psihoanalize i na njegovu tragu uočava da:

Teorijski, razlika između duševnog zdravlja i neuroze počiva samo u stupnju i djelotvornosti rezignacije: duševno zdravlje je uspješna, efikasna rezignacija – normalno tako efikasna da se pokazuje kao umjereno sretno zadovoljenje. Normalnost je nesigurno stanje. [...] I neuroza i psihoza su izraz pobune ida protiv vanjskog svijeta, njegova ‘bola’, njegove nevoljkosti da se prilagodi nuždi – Ananke, ili, ako je komu draže, njegove nesposobnosti da to učini. [...] Ta je pobuna, iako potječe iz nagnoske ‘prirode’ čovjeka, bolest koju treba liječiti – ne samo zbog toga što se bori protiv beznadno nadmoćnije sile, nego zbog toga što se bori protiv ‘nužde’. (Marcuse, 1985, str. 189⁷, 215⁸)

Ovaj frankfurtovac zatim dodatno naglašava da: „Mislim da je jasno da treba Freudovu koncepciju kontra-transferencije razlikovati od današnje koncepcije analize kao međusobnog procesa. U izmeđuosobnoj situaciji, vidi se analitičar u odnosu prema svojem pacijentu ne samo s njegovim iskrivljenim afektima nego i s njegovom zdravom ličnošću. To jest, analitička situacija je bitno ljudski odnos” (Marcuse, 1985, str. 220).⁹

Ono što je osnovni cilj i Marcuseova zamisao ovdje pokazati je kako: „ličnost teži stanju koje nazivamo duševno zdravlje ili uspjeh u međusobnom podešavanju,

⁷ U jednom od najnovijih izdanja originala stoji upravo pojam *mental health*; radi se o: H., Marcuse, *Eros, and Civilization A Philosophical Inquiry Into Freud*, Routledge, London and New York, 2023.

⁸ Ovdje u 9. referenci navodi se: „*The Loss of Reality in Neurosis and Psychosis*, u *Collected Papers* (London: Hogarth Press, 1950), II, 279.”

⁹ Ovdje on nudi referencu broj 20, koja glasi: „Clara Thompson, *Psychoanalysis*, str. 108.”

usprkos teškoćama zbog akulturacije. Osnovni smjer organizma je prema naprijed” (Marcuse, 1985, str. 220).¹⁰

U konačnici, Marcuse zaključuje:

‘Osnovni’ smjer organizma pokazuje se drugačijim u neprestanim poticajima na oslobođanje od napetosti, prema zadovoljenju, spokoju, pasivnosti – borba protiv napretka vremena bitna je ne samo za narcistički Eros. Sadomazohističke težnje jedva da se mogu spojiti s naprednim smjerom u duševnom zdravlju, ukoliko se ‘naprijed’ i ‘duševno zdravlje’ ne redefiniraju da znače gotovo suprotno od onoga što oni jesu u našem društvenom poretku – društvenom poretku koji je u nekim vidovima grubo neprimjeren razvoju zdravih i sretnih ljudskih bića. (Marcuse, 1985, str. 222–223)¹¹

Dakle, po njegovu sudu, to „operaciono” poistovjećivanje duševnog zdravlja s napretkom i ‘uspjehom u prilagođavanju’ odbacuje sve rezerve kojima je Freud ogradio terapijski cilj prilagođivanja neljudskom društvu, i tako psihoanalizu potčinjava ovome društvu daleko više nego što je to Freud ikad učinio” (Marcuse, 1985, str. 224).¹²

Međutim, čini se da njegov suvremenik i kolega frankfurtovac, Erich Fromm, ima nešto drugačiji stav o zajedničkom Učitelju i njegovu poimanju *mentalnog Zdravlja*, što je i sam Marcuse navodio u fusnotama, prvenstveno kad je riječ o Frommovoј knjizi iz 1947. godine pod naslovom *Man of Himself*, pa ćemo na kraju prikazati i šta sam Erich Fromm kaže o svemu tome, pogotovo kad su u pitanju njegova kasnija i do sad u tekstu nespomenuta djela.

ERICH FROMM I MENTALNO ZDRAVLJE

Ljubav je jedini zdrav i zadovoljavajući odgovor na problem ljudske egzistencije
(Fromm, 2023, str. 174).

Kao samo dvije godine mlađi Marcuseov kolega iz Frankfurske škole, s kojim je stvarao kao suvremenik, Erich Fromm (1900) je također, kao što je to već naznačeno, bio pod veoma velikim utjecajem dvojice spomenutih prethodnika, velikana Materijalizma – Taurusa,¹³ koji su uz Friedricha Nietzschea misaono vjerojatno najviše obilježili, ali

¹⁰ Ref. broj 21 je: „Harry Stack Sullivan, *Conceptions of Modern Psychiatry* (Washington: W. Alanson White Psychiatric Foundation, 1947), str. 48.”

¹¹ Ovdje Marcuse nudi referencu broj 24, koja glasi: „Patrick Mullahy, Uvod u *A study of Interpersonal Relations*, str. XVII.”

¹² Kao što je i ovdje, tako je i kod Marcusea ovo referenca broj 27: „Vidi Freudovu tvrdnju u *A General Introduction to Psychoanalysis*, str. 332–333.”

¹³ Rođeni su datum za datumom. Karl Marx 5. svibnja 1818. u Tիրu, na današnjoj granici Njemačke (*trećega svjetskog gospodarstva*) s Luksemburgom, državom sa trenutačno (2008–2025) najvećim BDP-om u svijetu po *glavi stanovnika*, na 5. rođendan Sorena Kierkegaarda (Kopenhagen, 1813.), dok je Sigmund Freud rođen na samo

i utjecali na mnogovrsna događanja u drugoj polovici XIX. i prvoj polovici XX. stoljeća.

Stoga ne treba čuditi što Fromm u III. poglavlju svoje knjige „Umeće ljubavi” iz 1956. godine, pod nazivom „Ljubav i njena dezintegracija u savremenom zapadnom društvu”, kritizirajući Freuda da je bio naklonjen tipu materijalizma 19. stoljeća u kojem je čovjek bio uvjeren da se „supstrat svih duhovnih fenomena može naći u fiziološkim pojavama”, ističe Marxov *istorijski materijalizam* „u kome ni telo, ni instinkt, kao što su potreba za hranom ili posjedovanjem, ne služe kao ključ za razumevanje čoveka, već totalni proces čovekovog života, njegova ‘životna praksa’.” Ovaj mislilac ističe kako: „Po Frojdu, potpuno i neinhibirano zadovoljenje svih instinktivnih želja stvorilo bi zdravlje i sreću” (Fromm, 2023, str. 128).

Unatoč tome, ovaj frankfurtovac suprotstavlja neke jasne pokazatelje iz kliničke prakse i statistike koje dokazuju da muškarci, ali i žene koji posvećuju svoje živote neutaživom seksualnom zadovoljenju, ne samo da ne postižu sreću, nego i veoma često pate od teških neurotičkih sukoba ili simptoma. Fromm je na ovom mjestu više nego jasan:

Potpuno zadovoljenje svih instinktivnih potreba ne samo što nije osnova sreće nego ne garantuje čak ni **zdravlje**. Ipak, Frojdova ideja mogla je jedino tako postati popularna u periodu posle Prvog svetskog rata samo zbog promena koje su se dogodile u duhu kapitalizma; težište se sa štednje pomaklo na potrošnju, od samosuzdržavanja kao sredstva ekonomskog uspeha na potrošnju kao osnovu sve šireg tržišta i kao glavno zadovoljstvo teskobnog, automatizovanog pojedinca. Ne odlagati zadovoljenje bilo koje želje postala je glavna tendencija u sferi seksa, a takođe i u sferi materijalne potrošnje. (From, 2023, str. 129)¹⁴

Suprotno tome, Fromm je već u drugom poglavlju ove knjige, „Teorija ljubavi”, i potpoglavlju broj 2, „Ljubav između roditelja i deteta”, utvrdio da *se osnova mentalnog zdravlja i dostizanja zrelosti* nalazi u „tom razvoju od vezanosti za majku do vezanosti za oca”, a po stavu ovog mislioca „u neuspehu ovog razvoja leži osnovni uzrok neuroze” (Fromm, 2023, str. 74–75).

Primjer za ovo Fromm daje, sada nešto ranije, u spomenutom 3. poglavlju riječima:

Ako biti zdrav znači otisnuti se iz utrobe u svet, onda je za tešku mentalnu bolest karakteristično da nas utroba privlači, da nas upija u sebe – a to znači da smo isključeni iz života. Ova vrsta fiksacije obično se dešava u odnosu na majke koje se vežu za svoju decu na taj »gutajuće razarajući« način. Ponekad u ime ljubavi, a ponekad u ime dužnosti, one žele da dete, adolescenta, muškarca zadrže u sebi; on ne treba da sam diše, osim uz njihovu pomoć, ne treba da bude sposoban da voli, sem površno, na

jedan dan razmaka, na Đurđevdan, 6. svibnja, 38 godina poslije Marxa, 1856. godine u Priboru, što je današnja Češka.

¹⁴ Bold prim. aut. V. T.

nivou seksa – degradirajući sve druge žene; on ne treba da bude slobodan i nezavisan, već večni bogalj ili kriminalac. (From, 2023, str. 133)¹⁵

Međutim, iako je imao što reći o svojim prethodnicima, Erich Fromm je već godinu dana ranije u svojoj knjizi „Zdravo društvo” iz 1955. godine, odmah na početku IV. poglavlja „Mentalno zdravlje i društvo”, istaknuo kako ovaj *ključni pojam zavisi od našeg shvatanja čovekove prirode* (From, 1989, str. 59).

Pokušavajući da ga na koncu potpuno definira, Erich Fromm iznosi da:

Na kraju, može se reći da pojam mentalnog zdravlja proizlazi iz samih uslova ljudske egzistencije i da je isti za ljude svih doba i svih kultura. Mentalno zdravlje karakteriše sposobnost da se voli i stvara, izlaženje iz rodoskrvnih veza prema plemenu i zemlji, osećanje identiteta koje je zasnovano na čovekovom doživljavanju svoga ja kao subjekta i nosioca sopstvenih moći, shvatanje stvarnosti u njemu i van njega, tj. razvitak objektivnosti i razuma. **Ovaj pojam mentalnog zdravlja odgovara u osnovi normama koje su postavili veliki duhovni učitelji ljudskog roda.** (Fromm, 1989, str. 60)¹⁶

Stoga, nikako ne treba čuditi ni *credo* citat iz odlomka, kojim on završava *Umeće ljubavi* (1956) i IV. poglavlje „Ljubavna praksa”, o tome kako je u svim epohama, društvima, civilizacijama i kulturama koje žele opstati i biti samoodržive *ljubav jedini zdravi i zadovoljavajući odgovor na problem ljudskog postojanja* (Fromm, 1993, str. 165).

ZAKLJUČAK – *Mentalno kao Duhovno Zdravlje danas!?*

Mentalno zdravlje pojedinca je pod napadom. Društveni i osamljeni čovek osjeća neku vrstu napetosti unutar mentalne stvarnosti, nekakvu disharmoniju prije uređenog kozmosa koja mu ne dopušta da bude mentalno stabilan i zdrav, kao da gotovo svaki pojedinac pati od nekog oblika mentalnog problema i zbog toga potražnja za ‘doktorima duše’ raste. No, što je s Duhom? Je li čovek zbog opterećenosti svojih problema zaboravio Duh?

Mentalno zdravlje povezano je s čovjekovim vježbanjem u liječenju, odnosno s čovjekovim htijenjem da bude zdrav i načinom na koji on tu želju prevodi Duhu. Duh je zdravlje i u suradnji s duhom čovek je sposoban liječiti. Pojam liječenja ovdje je prije svega povezan s intencijom, sa željom da se bude zdrav, da se druge liječi i tek onda s liječenjem pojedinačnih bolesnih područja psihe i tijela. Duh može liječiti čitava čovjeka, njegov psihičko-tjelesni organizam samo onda ako se čovek dopusti liječiti, ako mu Duh da zdravlje. (Svibovec, 2023, str. 239 i 235)

¹⁵ Na str. 146. str. u BIGZovom izdanju.

¹⁶ Bold prim. aut. V. T.

Kao što i Svibovec jasno uočava, sve ono što se opisuje riječju *mentis* upućuje na mogućnost čovjekova osjećanja *Duha i njegove racionalizacije*, što zatim utječe na domenu ljudske tjelesnosti. Odnosno kako ovaj autor zaključuje: „Ono što se razumije pod pojmom mentalnog zdravlja, svoj izvor ima u sferi duše, psihe, sferi koja je u odnosu s tjelesnošću” (Svibovec, 2023, str. 224–225).

Na tragu Berdjajeva, njemu je jasno da lijek za *mentalno zdravlje* nije u stvarnosti psihe i psiho-tenika, nego u Duhu, tj. *sensus divinus*, koje je „čulo za božanstven duh koji zbog svojeg posredovanja u čovjeku otkriva zametak bogočovjštva” (Svibovec, 2023, str. 240).

Kada se svemu ovome dodaju i riječi Milanka Govedarice, po kojima „Duhovna dimenzija ukupnog zdravstvenog stanja ljudske ličnosti najviše se tiče vrednosne (dez) orijentacije, tj. ispravnog ili pogrešnog odnosa prema univerzalnom aksiološkom poretku i konkretnom sistemu vrednosti” (Govedarica, 2020, str. 184), postaje jasno da je u *materijalističkom sustavu vrijednosti* teško iznaći bolju poziciju od one koja se ističe u Freudovoj koncepciji, po kojoj su razlike između *Zdravlja* i bolesti zapravo minorne i počivaju na čovjekovim naturalističkim i autosugestibilnim načelima samooblikovanja.

Međutim, ako s druge strane medalje, koja za svoj gradivni element ima *ljudsko mentalno zdravlje*, iznađemo Duh koji svoj osnovni princip ima u *idealističkom sustavu vrijednosti*, koji se ističe u ideji Božje Ljubavi kao jedinoga *istinski zdravog odgovora na problem ljudske egzistencije*, onda znamo čemu se prioriteto treba zahvaljivati kad je u pitanju ovo najviše odličje za čovjeka na Olimpijadi Zdravlja.

LITERATURA

- Adorno, T. W. (1997). *Gesammelte Schriften 4*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Freud, S. (2006). Mojsije i monoteizam. *Psihologija mase i analiza Ega*. Beograd: Fedon.
- Freud, S. (1990). *Spisi o psihoanalitičkoj tehnici. Knj. 1, 1895-1919*. Beograd: Društvo za proučavanje psihoanalitičkog metoda.
- Freud, S. (2000). *Predavanja za uvod u psihoanalizu*. Zagreb: Stari grad.
- Fromm, E. (1980). *S onu stranu okova iluzije*. Zagreb: Naprijed.
- Fromm, E. (1989). *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed.
- Fromm, E. (1993). *Umijeće ljubavi*. Beograd: BIGZ.
- Fromm, E. (2023). *Umeće ljubavi*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Govedarica, M. (2020). *Smisao erosa i ljubavi*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Krstić, P. (2007). *Subjekt protiv subjektivnosti: Adorno i filozofija subjekta*. Beograd: IFDT, Filip Višnjić.
- Marcuse, H. (2023). *Eros, and Civilization A Philosophical Inquiry Into Freud*. London and New York: Routledge.
- Marcuse, H. (1985). *Eros i Civilizacija. Filozofsko istraživanje Freuda*. Zagreb: Naprijed.

- Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija. Hegel i razvoj teorije društva*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.
- Marx, K. (1974). Kapital. *Marx, K., Engels, F., Dela, tom 21*. Beograd: Prosveta.
- Marx, K. i Engels, F. (1976). *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
- Svibovec, F. M. (2023). Mentalno zdravlje pod vidom duhovne tehnologije i duhovnih tehnika. U L. Janeš i Š. Kožić (Ur.), *Bioetička motrišta o mentalnom zdravlju* (str. 223-240). Zagreb: Centar za bioetiku Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Trnavac, V. (2023). Molitva kao put (do) mentalnog/duhovnog zdravlja. U L. Janeš i Š. Kožić (Ur.), *Bioetička motrišta o mentalnom zdravlju* (str. 207-213). Zagreb: Centar za bioetiku Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Trnavac, V. (2021). *Zdravlje drugih. Pokušaj uspostavljanja jedne metodoontologije zdravlja*. (Završni master rad). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Odsek za filozofiju. Dostupno na: <http://remaster.ff.uns.ac.rs/?rad=3e700a399fc67e8b6fa47142507803bd>.

Methodoontological view of the concept of *Mental Health* by Marx, Freud, and the Frankfurt School

SUMMARY

In this study, the author considers, from his *methodoontological* point of view, the concept of mental health, which is increasingly used nowadays. This is done along the lines of Erich Fromm in Chapter VII of the book *Beyond the Chains of Illusion* (1962), which is titled *The Concept of Mental Health*. In that part of the book he only talks about Marx, who considers a healthy person to be productive and one who is genuinely interested in the world, while for Freud, *only a primitive man could be called healthy*. In addition to all the important works of Marx and Freud, as well as this work by Fromm, special attention will be paid to his other works, such as *The Sane Society* (1955), *The Art of Love* (1956), as well as the works of Herbert Marcuse, especially the work published in the same year (1955) as Fromm's *The Sane Society*, namely, *Eros and Civilization*.

Keywords: *methodoontology, mental health*, Karl Marx, Sigmund Freud, the Frankfurt School, Erich Fromm, Herbert Marcuse.